ВЕДРО ВЕЛИЧИЕ

Стоян Каролев

Разгърнем ли книга на Иван Вазов, надзърнем ли в неговия художествен свят — и в минути на умора и униние — у нас затрептява светлината на надеждата и вярата, духът ни се пречиства от утайките на сивото и дребнавото, от горчилките на уязвеното честолюбие, незадоволените амбиции, житейските несполуки, за да се издигне до по-възвишени, по-големи ценности и помисли. Вазов неведнъж е помагал — на хора от различни поколения — да се отърсят от гнетящи съмнения в човека, човечеството и прогреса, неведнъж ние сме го чувствували като свой духовен баща, вдъхващ ни усещането за сигурност, бодрост, увереност в бъдещето.

Духовният свят на народния певец е широк и светъл — в него грее една голяма вяра „в истината и доброто", в човешките сили и възможности, в „керваната на духа", в онова, което не гасне и не се гаси въпреки всички напъни на тираните.

Тази вяра не умира у него и в най-тежки дни, разцъфтява бързо и след най-големи потресения. Два месеца след априлския разгром тя отново изгрява в стихотворенията му, поетът отново е изпълнен с доверие към съдбата — тъй злокобна доскоро за България и българите, — съзира скътани нейде в тъмните й пазви „дни по-честити", вярва като Бенковски, че страданията, воплите, жертвите ще родят свободата... („На лирата ми"). И когато тържествува злото, Вазов вижда бъдещата светла зора на доброто („Трансвал").

Той е човек и поет с необикновена душевна сила, с неизтощима жизненост и любов към живота. И с „оснежена" глава е бодър и неуморен, за разлика от уморените и на младини „модерни". Близо седемдесетгодишен, той пак не би могъл да каже „Я стар душою" (Блок) и в „Снегът" изповядва:

Кат всичко живо остарях,
сърцето още не старее.

И на старини все така се вълнува от красотата на природата, от любовта и светли блянове, все така горещо обича живота и от сърце възклицава: „Здраствуй, сладки свете!", макар душата му да е „цяла разорана" от „страшний плуг" на неволите, преживени от народа му. Неговата любов към живота не е наивно възторжена, идилична, той обича света и с нектара и с пелина му, искония хор „от плачове и песни", влече го не тихото съществуване, а живота, богат „с борби, и труд, в пот".

В дните „на заник", очаквайки като всички смъртни последния, отвъдния зов „хайде", и той мисли за смъртта, но не с тъмен ужас, не трагично и отчаяно, а с примирение, изразено с такава неотразима поетична печал в „Есен" („Ронят се в златната есен"). Той разбира законите на битието и мъдро им се покорява и е достатъчно благороден, за да бъде покрусен от откровената, неосъзнато жестоката в своя устрем младост, нахълтала в тучните ниви на живота, „дето друг тегли бразда дълбока / дето друг ги с кървав пот обля." Слушайки как тя се провиква към старите да й дадат път, защото техният ден вече угасва, защото нейни са вече животът и светът, той е готов да прости от сърце:

Ред е младото да фане вече
изоставений от нази плуг.

Изображението и на най-трагични събития и сцени у Вазов (в „Защитата на Перущица" например) е извисено и просветлено от вярата в бъдещето, в силите на народа; и критико-реалистичните произведения на писателя, с колкото и болка и гняв да са пропити, не дъхат мрачна безнадеждност. Скоро след Освобождението той, певецът на възрожденската епопея, е дълбоко огорчен и разочарован, изразява в стихове и проза това си разочарование от новото общество, гдето „безломна правдата скита", гдето доброто „е фърлено в блато", гдето всичко „високо и свято" е потънало в прах и вред се чува само „звукът на метала", но не унива, не бяга от грозната действителност в злачни и заветни места, не се затваря в себе си, не се поддава на могъщите в началото на века индивидуалистични идеи, а протестира, изобличава, бори се с ядно и огнено слово, зове напред, извън това „мъртво море на нищета, развала, срам и леност", макар да не знае пътищата към мечтания свят на справедливостта.

Като у всеки роден поет сърцето и духът на Вазов са много чувствителни, „изменчиви", „податливи" на различни пориви, настроения, размисли — далеч не всякога светли. Понякога, при национални бедствия, при тежки изпитания, тровен в изгнание от самота, му се струва, че неволите са го сломили, че са „затрили" вярата му във всичко, което е обичал; понякога дори природата му става противна „с вечната си хубост и нетлен покой"; понякога той копнее и за покоя на смъртта. Но редки са у него тези мрачни настроения и копнежи, необикновено жизнената му натура бързо надделява всички потресения и покруси, след всички пристъпи на душевен гнет побеждават вярата и оптимизмът.

И Вазовият ум се е мъчил над „проклетите", вечните, „свръхземните" въпроси, „които никой век не разреши": „Що е живот? /Що е човек?", „Защо той мре? Защо се ражда? / Къде е висшата му цел?", но не дълбае в тях с Яворовото драматично и трагично постоянство.

Вазововото много човечно сърце, което не е чуждо и на религиозни пориви и вярвания, е било склонно — особено в късните си години — да приеме Христовия завет: „Люби си ближния и враговете!". Но как, пита се поетът, да обичаш „на милостта и любовта врага", как да обичаш тиранина, насилника, злодея? Словото на „великия учител" го държи „в недоумение и кръстопът". Но интелектуално безсилен пред тази дилема, той практически я превъзмогва без особено драматични конфликти, следвайки „евангелието люто на живота", а не евангелието на Христа, оставайки се преди всичко жизнерадостен поет-борец.

Най-трайните и най-мощните извори на тази несъкрушима жизненост, на този светъл оптимизъм — и на бурното Вазово вдъхновение — са родината, народът и природата.

„Обичам те, обичам, / о родино света, / обичам те любовно /над всичко на света!"; „Българио, аз всичко тебе дадох: / Душа, сърце, любов, зари небесни,/ от теб приети — върнах ти ги в песни"; „Хубаво си, Отечество мое!... Само твоят образ, мил и величествен, стои неизгладим в душата ми, която те люби, милува и слави"...

Колко такива изповеди в творчеството на поета! — израз на любов „без съмнение", „без предел", стояща над всичко, дори над обичта над майката, макар че е трудно да си представим по-любящ син от Иван Вазов. Една привързаност сякаш извън човешките измерения и до последен дъх — „Сетният ми вик ще бъде: / Мила, родино, здравей!" Една велика всеотдайност, отплата за която е вдъхновението. Сам поетът изповядва, че е достатъчно да диша въздуха на България, за да бъде душата му могъщ извор на песни.

Такива необикновени по сила, дълбочина и трайност чувства Иван Вазов изпитва и към народа. Не периоди, не години, дни едва ли има в неговия живот — въпреки всички идейно-политически заблуди, — когато да се е откъсвал по чувство от своя народ, когато между него и народа да е зейвала някаква дистанция — духовно-аристократическа, индивидуалистическа, — когато да си е въобразявал, че стои над народа. Той неизменно обича своя народ, прекланя се пред безшумния подвиг на трудовите хора, на „мορния селяк", „на чийто мъки всичко ний дължим / и всички го забравяме"... Немотията, теглата на хората от народа в капиталистическа България неизменно са го гнетяли, той винаги — и в лоното на вдъхновяващата го природа — губи „мир и сладко настроение" при техния вид злочест" („Планинци"), през целия си живот мисли за съдбата им, за бъдещето им.

Имал щастието да поживее на младини сред революционната емиграция в Румъния, да изпита влиянието на Ботев, да бъде член на революционния комитет в родния си град Сопот, Вазов запазва до края на живота си възрожденското народолюбие. За целия му жизнен и творчески път е характерен възрожденският демократизъм, въпреки всички криволици и заблуждения, въпреки патриархалния утопизъм, чрез който иска да лекува неизлечимите язви на капитализма. Неговата представа-мечта за някакво идилично общество от духовно здрави, бодри и честни хора, които орат с рало земята и работят на занаятчийския стол, обърнали завинаги гръб на развращаващите и гибелни политически борби, е наивна, илюзорна, но неговите граждански чувства са велики. Те доминират в съзнанието, в душата му над всичко лично — и когато то е голямо и свято. Изправен с неизразима скръб през ноември 1912 г. пред гроба на майка си, духът му веднага просветлява, сълзите му секват, щом си спомня „при този гроб полузаровен", „че там да леко диеска чудодейно / възкръсва пак народ из гроб вековен".

Каквито и недостатъци да откриваме в неговия мироглед и творчество, той е духовно велик. Защото само великите духом могат да живеят преди всичко с живота и борбите на народа, да виждат за тях е по-голяма сила на чувството, отколкото за майката и любимата. И без склонност към парадокси може да се каже, че гражданската поезия на Иван Вазов е по-интимна от личната. Най-вдъхновените му произведения са за отечеството и народа. Нашето време особено се нуждае от такива поети и за това примерът на Вазов с основание често се сочи. Но той е труден, защото изисква благородно, хуманно, освободено от всякакъв индивидуализъм светоотношение.

У Вазов сякаш всичко е лесно и просто. Дилемата между личните стремежи и нравствени императиви, между вродени наклонности и дълг, над чието разрешение са напрягали ум велики мислители, у него като че не съществува. За него дългът не е нещо външно, ограничаващо и подчиняващо личността; той не изменя на природата си, не влиза в борба със самия себе си, като го следва, защото „обектът" на любов и дълг съвпада. И ако според Кант щастливи са обикновено тези, които не изпълняват дълга си, а изпълняващите го са обикновено нещастни, Иван Вазов не влиза в това „обикновено", в правилото. Той изпълнява с готовност дълга си към народ и родина, защото безразлично ги обича. Затова е и щастлив — живеейки и работейки за народа, той живее и работи според собствената си природа.

И все пак... Все пак чак толкова ли лесно и просто и Вазов ще разрешава тази дилема. Призвания природни наклонности — нравствено-граждански норми, любов — дълг съществува и в неговия живот, и в неговото творчество. Нали в началото на творческия си път, създавайки първата си стихосбирка, той е трябвало да нагласи по новому своята „гусла", за да бъде „послушен" на дълга си, да пее песни за свободата, а не за младежките си лудешки желания и любовни унеси; нали и в края на творческия си път, в последната си стихосбирка изповядва, че струните на неговата лира са били създадени за „тихи песни", „за нежни стонове и за молитви", макар да се е превърнала после „в тръба, що свири в битви", защото такова е било времето — време на „бури и гърмежи".

Стилът на емоционално заменения Иван Вазов не е стил на нюанси, отсенки и условности, а на застрици ефекти и хиперболизации. Всеки българин знае, че неговата лира е имала достатъчно струни, „нагласени" за „бурите и гърмежите" на епохата, че гражданско-патриотичните му творби са присъщи, органични на таланта му, който особено избуява и се извисява, когато се докосне живо до борбите на народа: „Под игото", „Немили-недраги", „Една българка", „Иде ли?", „Епопея на забравените", „Новото гробище на Сливница"... Но има също и изповед за тихите песни — блестящо е потвърдено в последната му стихосбирка „Люляк ми замирисва" [illegible] шедьоври [illegible] „По здрач", „Есен"... Очевидно случвало се е поетът да сдържа някои нежни трепети на лирата си, на сърцето си, да спотява „зазряла" в душата му песен, когато не е време „за нега, за мечти", както пише в едно неименовано стихотворение от 21 януари 1916 г. И сигурно наистина са останали в „светата светих" на душата му неизпети песни, неизразени копнежи.

Тук прозирала между другото благородството на народния поет, неговата жертвеност, която не му се удава особено трудно и драматично... Защото целостта на сложност на неговата натура, при всички конфликти между някои лични пориви и социално-етични задължения, у него природни наклонности и нравствено верую, любов и дълг „по правило" [illegible] си хармонират.

И тъкмо от тази всеотдайност към родината, от това дълбоко единение с народа черпи Вазов мощни струи на жизненост и жизнерадост, тъкмо те са и единственият път — извън измамния, религиозния, — да се смекчи, сгода ви, превъзмогне мисълта за смъртта, страхът от края. Като единица човек е безпомощен и жалък пред природните, биологичните закони; силен, жизнен е само в колектива. Ето защо индивидуализмът ражда обикновено песимизъм, а „колективизмът", единението с народа, който е безсмъртен, — оптимизъм.

Оптимизмът се ражда и от благородството. Ако душата ти никога не е била заразена от „пиянството на гордостта", ако сърцето ти никога не е било унизено от „отровата на завистта", както пише Вазов в „Не ги познах", няма да познаеш и много тъмни, мъчителни душевни гърчове, пред очите ти и в душата ти ще бъде посветло. Особено пък, ако си сътворил нещо значително и съзнаваш неговата стойност. А Иван Вазов има съзнание за своето голямо дело и му е дал израз в редица стихотворения — „Съзерцание", „Паметник", „Моите песни" и др., някои от които са измежду най-силните му творби.

Другото дълбоко единение на народния певец е с нашата прамайка (от която човек е само една оживяла, одухотворена частица) с природата: „И ставам дъх, луча, звук, струя, песен, / и дишам с битието на всемира". Това е и третият могъщ източник на жизненост и вдъхновение — в живота и поезията му.

Природата винаги пречиства и извисява духа му, за него тя всякога — и в минути на горчиви житейски разочарования — си остава „кумир, олтар, светиня, — /в живота светлина." Той никога не се е лъгал в нея и на стари години черпи от недрата й „светла жизнерадост" („Скитане").

В лоното на природата поетът вижда пленителна красота, „поезия божествена" — във всяко нейно кътче вижда вечна младост, безкраен „празник брачен", съзира тържество на живота, нетленна радост, нескончаема обнова и хармония там, гдето за други царят само скучни кръговрати. Възторгът и възхищението му от нея са безгранични. Едва ли има друг български поет, тъй запленен и очарован от природата, тъй влюбен в нея, изпял и толкова химни.

Нейният образ се слива в съзнанието му, в душата му с образа на България — още едно дълбоко основание да й се прекланя, да я обича „без свяс". Вдъхновението му в „Родопите" или „Към природата" изригва със същата вулканична сила, като в „Раковски" или „Левски". И както образите на българските възрожденци той издига до върховете на световната история и култура, на легендарна и митическа висота, до Прометей, Сократ, Хус, както за Перущица казва, че е задминала Картаген и засрамила Спарта, тъй възвеличава той и българската природа. Когато възпява Родопите, сякаш изобразява Хималаите — такива гигантски гранитни върхове вижда в тях, „хаос от планини космати"; изкачил се на Ком, той сякаш е стъпил на Монблан — на „престол грамаден" в небесата, под който зеят „бездънни ями", от който той обгръща с поглед любимата си България: „Дунава светлива", „снежна Рила", „Родопите зловещи", „на Витоша гигантска сърдитото чело"...

Иван Вазов може понякога да е драстично ефектен и пищен, но никога сух и досаден. Той пише винаги интересно, увлекателно. В огромното му творчество има произведения с различни недостатъци, но нито едно сухо или скучно. В художествения му свят е и просторно, и разнообразно. Величавата патетичност, тъй характерна за патриотичните му вдъхновения, отстъпва място в копнежно-тихи минути на задушевна лиричност, на акварелна мекота и топлота. Той умее да изрази така вълненията и размислите си, че да достигнат по най-пряк път до сърцата и умовете на читателите. Той е народен писател и със своя стил — класически ясен и достъпен и когато е най-своеобразен.

И затова неговите песни — „жив отклик на духа народни" — „все ще се четат". Тревата над неговия прах никога не ще бъде „трева на забравата".

ИВАН ВАЗОВ С БЛИЗКИТЕ СИ В ПЛОВДИВ, [illegible] Г.

ОТЕЧЕСТВО ЛЮБЕЗНО КАК ХУБАВО СИ ТИ!

Отечество любезно, как хубаво си ти!
Как чудно се синее небето ти безкрайно!
Как твоите картини менят се омайно!
При всеки поглед нови, по-нови красоти:
тук весели долини, там планини гиганти,
земята пълна с цвете, небето с брилянти...
Отечество любезно, как хубаво си ти!

(II, 7)

МАЙКАТА НА ПОЕТА

Ал. Стамболийски до Вазов

По случай юбилея на ИВАН ВАЗОВ през 1920 година Александър Стамболийски като министър-председател изпраща от Прага до Вазов следната телеграма:

„Велики българино, Вие сте първият, на когото никой в България не оспорва заслугите и който заслужено се радва на общата народна обич. Вие в новия български език и литература сте истински баща на българския народ и сте най-достойният брат на апостолите Кирил и Методий. Без Вас не мога да си представя на какво бихме приличали. Гордейте се, че създаденото от Вас поколение Ви оцени още приживе. Вашият юбилей е същевременно тържество на културното възраждане на българския народ.

Приемете мой сърдечен поздрав: Стамболийски"

РАЗХОДКА ДО БАНЯСА

Мила Българио! Хубава си ти!
В тебе всичко зрее и всичко цъфти...
Твоите долини чисти, благоплодни,
имат в себе всички прелести природни.
Божата десница щедро награди
с дарове най-скъпи твоите гърди;
плугът, кой те пори, потът, кой те кваси,
даряваш ги щедро кат майка деца си.
Пътувал съм ази по тебе навред
и навред прекрасен беше твоя глед!
Скитал съм край твойте брегове засмени,
що ги прохлаждава Дунава студени,
ходил съм при Струма, коя тихо пее,
и в местата, дето Марица се лее;
виждал съм отблизо твоите скали
и твойте балкани, и твоите орли.
Хубава си, земльо, и благословена
кат градина цветна, кат жена засмена,
всичко в теб е пълно с плод и с благодат,
хълмите ти — с грозде, горите ти — с хлад,
полята ти — с ниви, гърдите ти — с щедрост,
реките ти — с злато, небето ти — с ведрост,
селата ти — с радост, с хора и с моми,
градините — с рози, а те — с миризми:
теб всичко е дала светата природа!

(I, 173—4)

СЦЕНА ОТ „ПОД ИГОТО"